

Економічна теорія

Валерій ГЕЄЦЬ

**ІНСТИТУЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ
ЕНДОГЕНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Резюме

Наприкінці ХХ ст. у країнах колишнього соціалістичного табору здійснювалися капіталістичного характеру реформи фундаментального змісту щодо засад забезпечення права на свободу, в тому числі економічну, що реалізується згідно з наявністю та захистом прав на приватну власність. Цей вибір був здійснений тому, що було фундаментальне бажання подолати залежність від керівної ролі політичного «суверена», який, власне, і забезпечував отримання «ренти» шляхом реалізації централізованої системи управління на планово-розподільчій основі, обмежуючи бажання отримати свободи шляхом надання можливостей для самореалізації. На зміну ідеології політичного «суверена» мали прийти на засадах ідеології лібералізму, нові способи координації людської діяльності. На початкових етапах реформ проблеми інституціалізації діяльності і держави, і бізнесу залишалися поза увагою, оскільки свобода – це було «понад усе».

© Валерій Геєць, 2018.

Стаття підготовлена за результатами дослідження 2018 р. за темою «Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України», що виконується в рамках пріоритетного тематичного напрямку наукових досліджень і науково-технічних розробок НАН України «Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук».

Геєць Валерій, директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», академік НАН України.

Капіталізм, що розвивається безконтрольно і без обмежень, керується єдиним критерієм – приватним інтересом найсильніших і залишається ворожим будь-якій формі суспільного інтересу більшості. Разом з тим, розвиток соціальних інститутів вимагає формування інституційного простору для реалізації громадянських ініціатив і захищеності свобод від проявів влади та слабо контрольованого монополюно організованого бізнесу в обмеженні громадянської активності. Для цього у процес розвитку суспільства з боку держави мають закладатися довгострокові соціальні механізми не тільки з метою закріплення нового духу капіталізації і подальшого зростання економіки, але й розвитку через соціальні механізми соціального простору, який не розхитуватиме, а стабілізуватиме суспільство на засадах суспільних цінностей.

Ключові слова

Держава, приватні інститути, капіталізм, ліберальні реформи, соціальні інститути, соціальний простір.

Класифікація за JEL: O43.

З огляду на визначення Локка про те, що громадянське суспільство «...не тільки передує (державі. – В. Г.), а і в дійсності держава була створена громадянським суспільством, щоб захистити себе як від порушень внутрішнього світу, так і від зовнішніх вторгнень» [1, с. 225–226], а також зважаючи на те, що «при всьому своєму піднесенні держави як ідеалу (зокрема. – В. Г.) Гегель ніколи не вважав її єдиним ідеалом; навпаки, він завжди наполягав на необхідності існування сильних приватних інститутів, які могли би себе стримувати, урівноважувати один одного та державу, таким чином формуючи можливе існування свободи» [1, с. 250]¹, у борговому відношенні виникає основа для органічної єдності свободи і приватної власності. За капіталістичного способу виробництва існує доволі багато необхідних умов для нагромадження приватної власності та отримання незалежності й одночасно можливостей для самореалізації. В цих умовах навіть «...дрібний власник акцій, вкладник, якому не хочеться, щоб його «гроші применшилися»... також

¹ Крім цього, про погляди Гегеля на громадянське суспільство див. [2, с. 141–147, 161–175].

належить до групи капіталістів, не відрізняючись у цьому значенні від великих власників ...у найширшому розумінні поняття капіталістична група – це вся сукупність власників майна, що приносить дохід» [3, с. 38]. Проте це далеко не єдина характерна ознака капіталізму. В його основі лежать передусім процеси товаризації, завдяки яким «...капіталізм здатний до товаризації навіть самої людської якості – бажання, в тому числі і бажання свободи; капіталізм задіює її, включає у свої механізми» [3, с. 731].

В умовах капіталізму не все населення належить до капіталістичної групи, але, разом з тим, у нього залишається здатність товаришувати, навіть попри бажання свободи, саме тому «...капіталізм не просто вижив, усупереч усім прогнозам, в яких передбачався його крах, а й постійно розширює сферу свого панування, значить, йому вдалося опертися на певні уявлення, які могли спрямовувати виправдовувану багатьма людьми діяльність, де він (капіталізм. – В. Г.) поставав як прийнятний або навіть бажаний тип суспільного устрою, більш того, як єдино можливий з усіх устроїв» [3, с. 45] і навіть у сучасних умовах масової прекаріатизації працездатного населення, яке в основі поки що відокремлено як від держави, так і від бізнесу. Це означає, що важливим та необхідним є нове питання про легітимність такого типу свободи, що буде, на наш погляд, поширюватися у світі відносин [6]. Як доводять Люк Болтанскі й Ев К'япелло, під впливом критики капіталізм у часі змінював свою ідеологію, і попри те, що він здатний товаришувати навіть бажання свободи, що, здавалось би, підриває навіть підвалини такої системи, але це виправдовується, зокрема і в процесі, залученням капіталістичних за змістом реформ у країни колишнього соціалістичного табору. Наприкінці ХХ ст. реформи здійснювалися відповідно до методологічного положення фундаментального характеру щодо засад забезпечення права на свободу, що реалізується згідно з наявністю права на приватну власність. Цей вибір здійснювався тому, що основоположним у формуванні ідеології реформ ХХ ст., яке породжувало дух капіталізму в країнах з домінуючою адміністративною системою управління, було фундаментальне бажання подолати залежність від керівної ролі політичного «суверена», який, власне, і забезпечував реалізацію централізованої системи управління на планово-розподільчій основі, обмежуючи бажання отримати свободу через надання можливостей для самореалізації. На зміну ідеології політичного «суверена» мала прийти як панівна ідеологія лібералізму, куди, відповідно, разом з тим, закладені такі інституційні обмеження, які задають способи координації (погодження) людської діяльності. Слід зауважити, що на початкових етапах реформ багато навіть з тих, хто впроваджував реформи в життя, залишали поза увагою проблеми інституціалізації діяльності і держави, і бізнесу. В ідеології лібералізму ключову роль відіграє контрактна система, що діє на всіх рівнях функціонування економіки, де реалізується право приватної власності щодо діяльності, яку здійснює приватний підприємець, котрий володіє тим чи іншим активом. Це – з одного боку. З іншого ж боку, держава, у свою чергу, формує та забезпечує діяльність також контрактної системи, яка у своїй основі є доволі

складною. Достатньо, наприклад, звернути увагу на праці, в яких охарактеризовано контрактну систему США [4].

Інституційна обмеженість нового для нас на той час способу виробництва була, поряд із зазначеною вище необхідною умовою, достатньою для успішного переходу, оскільки добре відомо, що капіталізм, який розвивається безконтрольно і без обмежень, управляється єдиним критерієм – приватним інтересом найсильніших – та залишається ворожим для будь-якої форми спільного інтересу [5]. Власне кажучи, якщо тут забігти набагато вперед від того, про що далі йтиметься у цій статті, в Україні справді так і сталося. Однак про це – дещо далі, а поки що простежимо за логікою розвитку подій щодо впровадження в життя реформ так званого транзитивного характеру, основною ідеологією яких була деполітизація економічного життя, перш за все, через приватизацію для того, щоб розірвати зв'язки між керівниками підприємств та політиками [6]. Між тим, як було показано у статті [7, с. 3–17], в результаті першого пакета реформ бажаного прогресу, який «...найбільш природно відбувається й поширюється за наявності економічних інститутів особливого типу...» [8, с. 41], досягти не вдалося. Причина полягала в тому, що інститути особливого типу, які мають назву інклюзивних, на першому етапі реформ не були сформовані. Якщо враховувати те, що інклюзивні інститути – це «інститути, які дають стимули і можливості для інновацій та економічної активності широких прошарків населення... визначаються двома характеристиками: по-перше, плюралістичним, широким розподілом політичної влади... і, по-друге, достатньою централізацією держави...» [8, с. 41], то в українських реаліях, власне, зазначені ознаки інклюзивності в інституціоналізації економічного простору не були реалізовані. Проте водночас у сфері економіки України відбувалися процеси, що привели до формування екстрактивних інститутів, які «...характеризуються незахищеністю прав більшості ...відсутністю свободи заради вилучення ресурсів у більшості на користь вузького кола еліти, а також нерівними умовами гри, за яких еліта має перевагу, а також загальним дефіцитом можливостей і державних послуг для більшості ...екстрактивні інститути передбачають збагачення невеликої групи за рахунок інших, останні інколи повстають» [8, с. 41–43], що, власне, не відповідає охарактеризованому вище духу (ідеології) реформ, які мали би бути здійсненими.

У реаліях України капіталізм розвивався не тільки без всякого контролю як держави, так і громадянських інститутів, а й за безпосередньої участі державного істеблішменту в інтересах найсильніших та найспритніших. Спільні ж інтереси з метою забезпечення від повстання інших задовольнялися деклараціями про «народну» приватизацію, соціальні зобов'язання держави й іншими подібними «зобов'язаннями», що, як не дивно, добре сприймалися народом, поглиблюючи ще більше його патерналістські настрої щодо ролі держави, яка, разом з тим, втратила контроль над власністю і позбулася можливості перерозподіляти ресурси для задоволення потреб населення. Революційні події в Україні 2004 р. та 2013–2014 рр. були яскравим доказом

формування і функціонування в реаліях нашої держави саме екстрактивних інститутів, що діють в інтересах найсильніших, проти «ворожої» діяльності яких і відбулися масові протести.

Інституційна трансформація, що мала змінити форму власності через її роздержавлення за допомогою приватизації, на першому етапі реформ здебільшого цим, власне, й обмежилася. Саме тому в реальності право свободи не було забезпечено, оскільки право власності виявилось малоефективним за умов відсутності інклюзивних інститутів при збереженні домінуючої ролі політичної доцільності за рахунок формування екстрактивних політичних інститутів у широкому колі інституційних відносин та факторів, які дуже часто через їх, якщо не відсутність, то слабкість, підмінялися саме політичною доцільністю в інтересах вузького кола політичної й адміністративної еліти. При цьому «...формальні особливості інституційного середовища – закони, державність, судова влада, бюрократія», які «мають вирішальне значення...» they are... «сфера зростання» [9, с. 595–613], не відповідали новій системі з домінуванням приватної власності, що заклала засади для особистої свободи, тому не сформувалися також відповідні інституційні засади для забезпечення стабільного зростання в довгостроковій перспективі. Право власності, поведінкові характеристики якого визначаються як законами, так і підзаконними актами, поряд із тим, одночасно є результатом досягнутих когнітивних здібностей та культурних і релігійних уподобань населення країни. У сукупності все це ресурси розвитку, враховуючи те, що як стара, так і нова інституційна теорія, як відомо, визнають, що «установи мають значення». Разом із тим, для умов сучасної України, як, між іншим, і багатьох інших країн з перехідною економікою, це твердження має особливе значення, оскільки у країнах з такою економікою та в Україні зокрема в результаті трансформаційних змін, що розпочалися в 90-ті рр. XX ст., відкрилося, за Олівером Вільямсоном (засновником нової інституційної економіки), вікно можливостей [9]. В Україні, де на першому рівні соціального аналізу, як і в інших країнах, домінують звичаї, традиції, кодекси поведінки тощо, що може бути зараховано до неформальних обмежень, як їх називає О. Вільямсон, вони стали винятковою умовою для відходу – не повільного, як це характерно в історичному вимірі, а стрибкоподібного – від одних обмежень історичного характеру до інших. Для України ці обмеження стали винятково новими щодо більшості своїх ознак та відкрили, але суто формально можливості для формування нових нормалізованих правил, які з конституційними визначеннями права на життя і свободу до формального утвердження права власності, що є ключовим на шляху до реальної свободи, завдяки новим можливостям були реалізовані у приватних інтересах найсильніших, які діяли без усякого на той час контролю. Вони виявилися тією соціальною групою, що прийшла на зміну партійній та адміністративній номенклатурі минулого. Нова соціальна група, взявши під контроль адміністративну, а часто і політичну владу, порушила одні соціальні норми, запропонувавши свої, нові, де спільний інтерес суспільства й держави звувився до катастрофічних розмірів, внаслідок чого Україна

навіть почала втрачати території, тобто стала не здатною захистити свою цілісність. Якщо відштовхуватися від визначення Локка про те, хто і яким чином створював державу, то виникає закономірне запитання про роль громадянського суспільства в нашій країні у формуванні та збереженні Української держави. У наступних публікаціях на цю тему ми спробуємо дати відповідь на таке запитання як у теоретичному, так і у практичному значенні.

Вікно можливостей для розвитку, що відкрилося в результаті глибоких трансформаційних змін, стало унікальним через наміри щодо здійснення як широкого спектра реформ економічного характеру, так і глибоких суспільних трансформацій у тріаді суспільство–державо–економіка не лише для України [10]. Проте у реальності це широко відкрите вікно можливостей виявилось далеко не таким, як очікувалося, оскільки деполітизація економічного життя через процедури приватизації та реалізацію права свободи людей, взаємопов'язану з правами власності, є необхідною, як вже було сказано вище, але недостатньою умовою забезпечення як ефективного права власності, так і, зокрема, гарантії прав та свобод, розподілу влад й їх публічності, що становлять базову основу демократії. Багато що з названого обумовлюється інститутами держави, яка «...для того, щоб уникнути тиранії, як і раніше, повинна забезпечити, щоб управління базувалося на законі... який людина... прийняла і зробила би сама для себе відповідно до особливостей того суспільства, яке вона при цьому мала на увазі... Як це вже було у Гоббса, тепер закон, поганий або добрий, є просто приписом, який був затверджений державою і зафіксований належним чином у письмовому вигляді» [1, с. 227]. Водночас «...жоден індивідуум, жодна країна, жоден народ або історія народу, жодна держава не схожі на інших, тому істинне, прекрасне та добродійне є для всіх них одним і тим же. Якщо не шукати власного шляху, а сліпо брати іншу націю за взірцець, то все буде задушено... сама цивілізація стоїть понад усе в потенціалі нації і в його використанні» [1, с. 240–241]. За таких умов Україна зіткнулася, з одного боку, з необхідністю трансформацій, які би визначалися інституційною обумовленістю екзогенно заданих координат трансформацій, зокрема до права власності, згідно з яким реалізується право на свободу, а з іншого – з необхідністю реалізації права на власність для того, щоб, зрештою, реалізувати також право на власне життя, яке має бути захищеним новою за змістом для даного часу «абстрактною сутністю», що мала визначатися новою державою, де закони, судову владу, бюрократію потрібно організувати у відповідні установи, які мають значення, й таким чином є «галуззю зростання». У цій державі мали би тепер бути незалежні суди, яких як не було, так і поки що немає після понад 25 років трансформаційних змін. До того ж й досі залишається такою здебільшого відсутність необхідних компетенцій апарату державного управління. Зазначене вище означає, що за рахунок провалів ринку, які мають мінімізуватися державою, яка, за визначенням Л. Болтанскі та Е. К'япелло, є своєрідною машиною, що прибирає капіталізм, ринкова економіка України функціонує за законами квазіринку [11, с. 4–17]. До цього додалася загальносвітова тенденція, згідно з якою замість або поряд із

централізованою системою, що попередньо існувала і багато в чому не встигала реформуватися, почала інтенсивно розвиватися децентралізація за рахунок розширення горизонтальних відносин як серед населення, так і між населенням та урядом завдяки новим комунікативним можливостям, що реалізуються завдяки, зокрема, й ІКТ-технологіям. Це означає, що ієрархічні мережі, які раніше існували і в Україні, переважно адміністративного характеру, тепер, як і в усьому світі, почали витіснятися розподіленими мережами, в яких з'явилася багатоманітність контактів. Усе це суттєво підвищило складноорганізованість, яка, у свою чергу, розширила «сліпу пляму», оскільки, як відомо, існує когнітивна здатність населення розрізнити та відповідно реагувати на причинно-наслідкові зв'язки [12, с. 226–227]. І хоча, як зазначають дослідники у тій же праці, складна організованість збільшує їх кількість та різноманітність, що служить каталізатором творчості й зародження нових ідей, але у багатовіковій історії розвитку складна організованість часто залишається за межами людського розуміння як суспільних явищ та процесів, так і того, чим може характеризуватися матеріальний світ.

Складноорганізованість, як і слід було очікувати, почала швидко зростати і в суспільстві, і в економіці України, оскільки у вікні можливостей для розвитку в результаті глибокого характеру трансформацій виникла різноманітність в інституційній організації при ослабленості ієрархічності інституційного простору, що попередньо існувала, після того, як була декларована взаємопов'язана тріада: право на життя, право на свободу та право на власність. При цьому когнітивна здатність населення країни щодо поєднання і розвитку нових сил не дала змоги розпізнавати дію внутрішніх та зовнішніх сил, у тому числі і через прояви їх багато в чому зворотних зв'язків, які, у свою чергу, теж змінилися. Це зумовило швидкі соціоекономічні зміни, що порушували умови договору, який існує у попередній соціальній системі за низької та навіть часто відсутньої інституційної здатності державних установ щодо запуску нових інститутів, які би набували конкретної форми згідно зі змінами, що відбулися. Це не дало змоги реалізувати нові можливості, відкриті у вікнах реформ, і породило нові загрози, що стали одна за одною реалізовуватись, породжуючи щораз нові загрози на тлі концентрованого формування багатства й бідності. Крім цього, на тлі інституційної слабкості держави, на думку лауреата Нобелівської премії О. Вільямсона, виявляється і, на наш погляд, до того ж активізується за умов невизначеності **схильність людей** до опортуністичної **поведінки**, коли **люди схильні застосовувати засоби хитрості та підступності**, а така поведінка не обтяжена нормами моралі [13, с. 44–52]. Як результат, люди обходять певні обмеження, особливо якщо врахувати, що для цього існує достатня кількість можливостей при інституційній слабкості чи навіть відсутності інклюзивних інститутів і активній дії нових, достатньо могутніх екстрактивних інститутів. Так, лауреат Нобелівської премії Дж. Акерлоф стверджує, що за певних умов опортуністична поведінка спостерігається також на ринках, з одного боку, а з іншого –

опортунізм є обмеженою раціональністю, яка поширюється також на взаємовідносини *людини з державою* [14, с. 488–500].

Проти *опортунізму, як добре відомо*, виступають такі інститути:

- традиції спільнот;
- формальні правила й закони;
- «поняття»;
- «кмітливість» [15].

Разом із тим, необхідно зауважити, що «кмітливість» може приводити, зокрема, або до опортунізму, або до оригінальних рішень, що буває, на нашу думку, *рідко*, або *не так часто* в разі, якщо людина стикається зі складною організованістю, яка або суттєво змінюється, або, скоріш за все, зростає і доволі динамічно на тлі глобальних зсувів у суспільній, соціально-економічній та гуманітарній сферах, які спостерігаються і в Україні. За цих умов існуючі закони є такими, що їх виконати неможливо, а тим більше, якщо їх здебільшого немає або вони не виконуються, то це загрожує стабільності і суспільства, і держави.

У суспільстві, за твердженням Мансура Олсона, активність діяльності може залежати від активності суспільних груп з *великим* та *малим* інтересом. Механізм їх дії – це *теорія колективних дій цих груп*. Якщо їх дії є сумою взаємної довіри, то в разі їх високого рівня масштаби суспільної дії на засадах довіри дорівнюють сплеску економічного зростання [16]. На тлі існуючого високого рівня недовіри в Україні, зокрема до інститутів держави, не слід очікувати довготривалого сплеску зростання економіки [17, с. 15–30].

У ході трансформаційних змін ми почали мінімізувати діяльність авторитарної держави, але зв'язки груп і окремих людей не послабшали, а посилились, набувши при цьому ознак підвищення хаотичності, оскільки зникли інституційні обмеження минулої системи, а нові інклюзивні були або відсутні, або сформувалися екстрактивні.

Це призвело до розподілу й перерозподілу власності та бюджетів на користь окремих агресивних груп. Зникли обмеження щодо діяльності груп при розподілі. Їхня агресивність вже не могла стримуватися державою, при цьому важливо пам'ятати, що, за Ернандо де Сото, приватна власність малопродуктивна, коли вона нелегальна або напівлегальна [18], що, власне, і підтвердилося в Україні.

Як результат, по-перше, її економіка зазнала надзвичайного спаду, який за понад 25 років реформ не був подоланий. По-друге, не було бажаного просування в напрямі концепції елітаризації українського суспільства, де б урівнювалися для більшості населення можливості з управління та доступу до матеріальних благ. Його членам не вдалося не тільки просунутися у за-

значеному напрямі, а навпаки, відбулося збагачення невеликої «елітної» групи в результаті неконтрольованого доступу до ресурсів. По-третє, в українських реаліях владні повноваження часто діставалися і потім реалізовувалися некомпетентними або малокомпетентними людьми, оскільки, згідно з дослідженнями Інституту соціології НАН України, сучасних політичних знань у 1996 р. вистачало у 12,0%, а економічних – у 9,7% опитаного населення [19, с. 543–544]. Більш ранніх досліджень академічного характеру на цю тему в нашому розпорядженні немає, хоча ці дані свідчать, що в роки перших кроків реформ у населення був дуже високий дефіцит знань, щоб успішно започатковувати діяльність, яка передбачає забезпечення індивідуальної незалежності на засадах товаризації. Враховуючи те, що «...новий дух капіталізму поширюватиметься та закріплюватиметься через довгострокові соціальні механізми» [3, с. 873], щоб і на майбутнє забезпечити залучення дедалі більш широкого кола людей до процесів нагромадження капіталу, розширюючи процеси товаризації для того, щоб зберегти соціальний компроміс, а отже – стабільність у країні, важливо паралельно забезпечити формування та розвиток так званих соціальних інститутів нового формату, оскільки старі у своїй основі або вже зруйновані, або часто через їх дисфункціональність не придатні до виконання своїх функцій, згідно із вимогами часу. Ми беремо за основу те, що соціальні інститути є формою інституціоналізації суспільного простору, в якому, з одного боку, діють стійкі соціальні норми, сформовані на традиційних суспільних цінностях, закладених передусім у культурі, звичаях, традиціях, релігії, а з іншого – створюється середовище недержавних громадянських ініціатив, які можуть бути як унормованими, так і формуватися в мережевому просторі. Завдяки ним має відбуватися консолідація суспільства й долатися відчуженість та опортуністична поведінка широких мас населення від держави і бізнесу. Власне кажучи, таким шляхом, тобто шляхом інституціоналізації суспільного простору через форматування соціальних інститутів, можливе подолання опортунізму й обмеженої раціональності в поведінці людей, про що вище було сказано з посиланням на думку Дж. Акерлофа. Саме так мають долатися ті умови, які мотивують опортуністичну поведінку до ринку та держави. Нові соціальні інститути є такою базою для подолання соціального відторгнення й усунення антагонізму між суспільством і державою, що, у свою чергу, стає основою для подальшого розвитку демократії не тільки щодо функціонування її представницьких засад через участь у виборах, а й щодо формування основи для подолання існуючої в сучасних умовах технологічності та маніпулятивності виборчого процесу. Розвиток соціальних інститутів потребує формування інституційного простору також у законодавчому його наповненні, що відкриває можливості, з одного боку, для реалізації громадянських ініціатив, а з іншого – для захищеності від проявів влади в обмеженні громадянської активності з метою її стримування. Таким чином у суспільстві з боку держави будуть закладені довгострокові соціальні механізми не тільки для закріплення нового духу капіталізації і подальшого зростання економіки, а й для розвитку через соціальні механізми, про які йшлося вище, так званого соціального простору, який не розхитуватиме, а стабілізу-

ватиме суспільство на засадах суспільних цінностей, властивих народу нашої країни. Отже, з часом ми не тільки будемо більше вільними, а й збережемо, а не втрачатимемо цінності, властиві нашому народу. І як не парадоксально, але ключову роль на цьому шляху має відіграти держава, яка заради свого розвитку має здійснювати так зване соціальне будівництво не тільки через створення умов, а й за безпосередньої участі у формуванні та розвитку соціальних інститутів, завдяки яким покращується соціальна облаштованість суспільства, незважаючи на те, що між особистістю і державою природними є протиріччя, які мають діалектичний характер, завдяки чому існуючі протиріччя мають у своїй основі базу для вирішення. Ключовим фактором цього процесу поряд із розширенням процесів нагромадження необхідних політичних та економічних знань стане використання, як зазначалося вище, неформальних обмежень, що виникли на першому рівні соціального аналізу, згідно з традиціями, пов'язаними з історичною свідомістю глибинного характеру, які, власне, в сукупності формують «культурний код», який, згідно з обґрунтуванням Дж. Александера, визначає або формує, зрештою, хід політичних процесів у країні [20], особливо якщо враховувати те, що «...більшість громадян у світі (як, між іншим, і в Україні – В. Г.) не довіряє своїм урядам або своїм парламентам, а ще більша група громадян зневажає політиків і політичні партії та думає, що їх уряд не виконує волю народу. Численні опитування свідчать, що довіра суспільства до уряду й політичних інститутів суттєво знизилася за останні три десятиліття, враховуючи і розвиток демократії» [21, с. 318], як це не дивно. З огляду на ці результати досліджень щодо формування достатності умов для успішності розвитку слід розвивати державні правила та закони – передусім згідно з традиціями спільноти, які наповнять новим змістом розвиток інституційного простору на засадах політичної довіри в напрямі його інклюзивності й таким чином подолають, перш за все, корупцію, яка, згідно із твердженням М. Кастельса, є найбільш суттєвим предиктором політичної довіри. Необхідна ж умова успішності такого шляху розвитку – це передусім потенціал нації, що закладено в соціокультурні детермінанти, яким властиві риси її національного характеру [22, с. 175–200]², що у сукупності стає культурним кодом нації за умови трансформацій, у ході яких досягається рівноправність відносин між державою, бізнесом і суб'єктами голосування як активна складова громадянського суспільства. Адже це, власне, не тільки створило державу, а й є основою успішності як її діяльності, так і відповідних змін. До того ж дослідження Р. Путнама підтверджує, що громадянська участь та міжособистісна довіра сприяють соціальній довірі, як і політичній, які між собою тісно кореговані [23]. Вважаємо, що необхідний результат досягається на засадах політичної та економічної конкуренції, оскільки остання формує основу для інституційної обумовленості або, як інколи стверджується, необхідного тиску на «активістів», які забезпечують нагромадження капіталу для того, щоб не допустити, з одного боку, формуван-

² Докладніше характеристику достатньо успішної, наприклад, «шведської моделі» та її соціальних умов сучасного економічного розвитку див. [22, с. 175–200].

ня нового середньовіччя, що характеризується нерівністю у багатьох аспектах, а з іншого – виникненням кризи демократії, оскільки «...зростаюча дистанція між вірою в політичні інститути і прагненням до політичних дій створює кризу демократії» [21, с. 318].

Список використаної літератури

1. Кревельд Мартин, ван. Расцвет и упадок государства / Мартин ван Кревельд. М. : ИРИСЭН, 2006.
2. Avineri S. Hegel's theory of the modern state / S. Avineri. – Cambridge : Cambridge University Press, 1972.
3. Болтански Л. Новый дух капитализма / Л. Болтански, Э. Кьяпелло. – М. : Нов. лит. обозрение, 2011.
4. Федорович В. А. США: федеральная контрактная система и экономика. Механизм регулирования / В. А. Федорович, А. П. Патрон, В. П. Заварухин. – М. : Наука, 2002. – 926 с.
5. Callon M. The laws of the markets (Sociological Review Monograph) / M. Callon. – Oxford : Blackwell, 1989.
6. Boycko M. Privatizing Russia / Maxim Boycko, Andre Shleifer, Robert W. Vishny. – Cambridge, MA : MIT Press, 1995.
7. Геєць В. Особливості взаємозв'язку економічних та політичних трансформацій на шляху до реконструктивного розвитку економіки України / В. Геєць // Економіка України. – 2017. – № 10.
8. Асемоглу Д. Мир, который унаследуют наши внуки // Через сто лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / под ред. Игнасио Паласио-Уэрты; [пер. с англ. А. Шоломицкой]; науч. ред. пер. Т. Дробышевская. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2017. – С. 18–75.
9. Williamson O. E. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead / Oliver E. Williamson // Journal of Economic Literature. – 2000. – Vol. 38 (3). – P. 595–613.
10. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2009. – 864 с.
11. Геєць В. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання / В. М. Геєць // Економіка України. – 2015. – № 6.
12. Голдин И. Эпоха открытий / И. Голдин, К. Кутарин. – М. : Колибри, 2016.

13. Williamson O. Behavioral Assumptions // The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting / Oliver E. Williamson. – N. Y. : The Free Press, 1985. – P. 44–52.
14. George A. Akerlof The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism / A. George // The Quarterly Journal of Economics. – 1970. – Vol. 84, № 3. – P. 488–500.
15. Аузин О. Економіка всього. Як інститути визначають життя / О. Аузин. – К. : Laurus, 2017. – 142 с.
16. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М. Олсон. – М. : ФЭИ, 1995. – 174 с.
17. Гесць В. Довіра в українських реаліях простору і часу // Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17–19 лют. 2016 р.) / Асоц. укр. банків, ДВНЗ «Ун-т банків. справи» ; [відп. ред. С. М. Аржевітін]. – К. : ДВНЗ «Ун-т банків. справи», 2017.
18. Сото Э., де. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Эрнандо де Сото. – М. : Олимп-Бизнес, 2004. – 272 с.
19. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАСН України, 2016.
20. Александер Дж. Смыслы социальной жизни. Культурсоциология / Дж. Александер. – М. : Праксис, 2013.
21. Кастельс М. Власть коммуникации : уч. пособ. / М. Кастельс ; [пер. с англ. Н. М. Тылевич] ; под науч. ред. А. И. Черных ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016.
22. Социальный контекст экономического развития в XXI веке / отв. ред. Е. Ш. Гонтмахер, И. В. Гришин, И. П. Цапенко. – М. : ИМЭМО РАН, 2016.
23. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. D. Putnam. – New York : Simon & Schuster, 2000.

Стаття надійшла до редакції 27 лютого 2018 р.